

УДК 340.1

Сенчук С. С., здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

Соціально-правові засоби забезпечення правового порядку: теоретико-правовий вимір

Стаття присвячена теоретичному дослідженню соціально-правових засобів забезпечення правового порядку. Соціальні засоби забезпечення правового порядку розглядаються як система факторів, що формують легітимність правового порядку і виникають як баланс між автономією та самообмеженням особи.

Ключові слова: правовий порядок, автономія особи, самообмеження особи, легітимність правового порядку.

Статья посвящена теоретическому исследованию социально-правовых средств обеспечения правового порядка. Социальные средства обеспечения правового порядка рассматриваются как система факторов, формирующих легитимность правового порядка и возникающих как баланс между автономией и самоограничением личности.

Ключевые слова: правовой порядок, автономия личности, самоограничение личности, легитимность правового порядка.

The article is devoted to the theoretical study of the social and legal means provide legal order. Social and legal means provide legal order are considered as a system of factors that shape the legitimacy of the legal order and there balance between autonomy and self-terminating entity.

Keywords: legal order, the autonomy of the person, the self-terminating entity, the legitimacy of the legal order.

Постановка проблеми. Питання забезпечення правового порядку є надзвичайно багатограним. Серед факторів, які впливають на зміцнення правопорядку і соціального порядку, велику роль відіграють рівень правових знань особи, соціальних груп, всього суспільства, рівень їх правосвідомості, правової культури, ставлення до цінностей суспільства, моральна свідомість та ін. Питання зміцнення правопорядку і соціального порядку повинні вирішуватися в комплексі, тому що без соціального порядку не буде і правопорядку, без стабільного, міцного правопорядку неможливо встановити соціальний порядок.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Завдання забезпечення правопорядку вимагає врахування всіх факторів, що впливають на поведінку людей, а тому розглядається не тільки як правове, а як таке, що має комплексний характер. Для його здійснення важливо знати механізм впливу всіх факторів стосовно різних соціальних рівнів, до різних видів і напрямків діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин. Сукупність зазначених чинників має бути наділена усіма ознаками соціальної системи: вони утворюють єдність нерозривно пов'язаних між собою елементів, мають упорядковану ієрархічну структуру, розвиваються за певними законами суспільного розвитку. Ця система є багаторівневою, у ній протікають інтенсивні процеси управління, існують складні інформаційні потоки. В.В. Лазарев виділяє чотири основні рівні системи цих факторів: загальносоціальні, регіональні (область, район), групові (колектив, сім'я) та індивідуальні. При цьому один і той же фактор в різних умовах, у поєднанні з іншими чинниками, в тому числі з якими і властивостями конкретної особистості, може різне за характером вплив (позитивний чи негативний) або ж бути стосовно до даного випадку нейтральним [9, 146].

Соціальна система і соціальний розвиток - це сфера не стільки економічного чи правового вибору, скільки морального, що припускає у громадян наявність етичного навичку самообмеження і самоконтролю. Грунтуючись на концепції «справедливого

суспільства» А. Етціоні, яку він називає «комунітарною», вважаючи її «набагато більш відповідним концепт, ніж громадянське суспільство», для позначення соціуму, в якому забезпечений ретельно вивіреним баланс між автономією особистості і громадським порядком. Під терміном «автономія» маються на увазі індивідуальні права, демократична форма правління і вільний ринок. Під «громадським порядком»-система, заснована як на державному примусі, так і на неформальному суспільному контролі нормативного характеру. «Іншими словами - пише А. Етціоні, - йдеться про соціум, який пильно стоїть на сторожі фундаментальних прав і свобод особистості, але одночасно виховує в громадянах повагу до колективних благ». [7, 30-33].

Сьогодні автономія людини розглядається як ідеальна основа для формування особи на основі раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей та власними ціннісними орієнтаціями. Така людина може стояти обабіч своїх поглядів та бажань і спроможна перевірити їхню слушність, керуючись внутрішніми критеріями, що є її власною тенденцією до раціональності, послідовності й несуперечливості мислення. За таких умов людина творить себе сама, а успіх такого самотворення визначений не якимось одним благом, людина визнає відповідальність за своє життя та можливість робити з ним усе на власний розсуд. Крім того, людина обирає саме такі цілі в житті, які можуть створити умови для того способу життя, що найбільш повно виражає її природу як вільної і рівноправної з іншими людьми раціональної істоти такою мірою, якою дозволяють обставини [4, 68].

Легітимність влади займає одне з визначальних місць серед детермінант правового порядку. Схвалення суспільством існуючого порядку є наслідком його відповідності поширеним у суспільстві уявленням про справедливий соціальний та правовий порядок. При цьому легітимність розглядається як невід'ємна умова існування і здійснення влади, зміцнення життєздатності суспільно-політичних структур, досягнення єдності суспільства. Легітимізація полягає в тому, що критична більшість громадян суспільства висловлює здатність та готовність діяти за певними визначеними правилами суспільно-політичної поведінки, визнавати існуючу владу, добровільно підкорятися законам, настановам і розпорядженням влади, оцінюючи їх як моральні, справедливі та прийнятні. Як зазначав К. Дейч, легітимність виникає з різноманітних форм сполучення цінностей: «по-перше, сполученості політичних дій з пануючою в цій спільноті системою цінностей, по-друге, сумісності загальних цілей та практики з приватними цілями та особливостями індивідів [с. 114].

До проблеми легітимності, як відомо, вперше звернувся М. Вебер, який розрізняв владу, що відповідає формальним законам, юридичним нормам права (тобто є законною, легальною) та владу, що є дійсно значущою для людей. Продовжуючи веберівську традицію, американський політолог С. Ліпсет запропонував визначати легітимність як здатність системи перебувати в русі й підтримувати у людей впевненість у тому, що існуючі політичні інститути є найбільш прийнятними для суспільства. [8]

На думку сучасних дослідників легітимність розглядається як відповідність закону, порядку або принципу. Виділяють декілька рівнів розуміння легітимності, в залежності від того, що саме мається на увазі під законом, порядком або принципом:

- метафізичний вимір легітимності — це відповідність Першопринципу, Дао (Лао-Цзи), Логосу (Геракліт) або принципу Любові (Новий Заповіт);
- онтологічний вимір передбачає розуміння легітимності як відповідності сутнісним, універсальним основам життя людства, розвитку людини як вільної істоти;
- соціально-культурний вимір - це відповідність сталим, традиційним принципам

соціальної життєдіяльності в різних її сферах, які визначаються детермінантами існування суспільства, укорінені в людському досвіді та репрезентовані на архетипічному рівні свідомості - в звичаях, стереотипах мислення та поведінки, в способах світовідношення та життя людства, формують соціальний порядок та забезпечують його розвиток;

- аксіологічний вимір легітимності — це відповідність нормам та цінностям, прийнятним та пануючим у суспільстві, уявленням про ідеальний порядок;

- в морально-етичному вимірі легітимність виступає як відповідність поведінки моральним уявленням суспільства, постулатам етичних теорій, концепціям, вченням;

- політичний вимір легітимності — це відповідність управління державою інтересам суспільства;

- в правовому вимірі легітимність - це відповідність праву, справедливості, яка втілена в правилах, зафіксованих в юридичних актах держави, або суспільним уявленням про природне право, яке виступає ідеалом існуючих правових відносин, ідеальною сферою правосвідомості [2, 25].

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження соціально-правових засобів забезпечення правового порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співвідношення між соціальним та правовим порядком і автономією людини постійно досліджується для підтримки їхнього балансу в ситуації мінливих історичних умов. А. Етціоні пропонує засоби для забезпечення балансу між автономією особистості і соціальним порядком, серед яких:

1. громадський порядок спирається в основному на соціальні та моральні чинники. Маються на увазі переконання і «нормативний контроль», реалізований неформальними засобами. Ймовірно, передбачається суспільний консенсус щодо певної системи моральних норм, який організує і ініціює громадську думку. Люди самі засуджують поведінку, спрямовану проти суспільного блага, що ставить під сумнів абсолютну цінність принципу толерантності. Таким чином, чим менше громадський порядок залежить від держави, тим ближче суспільство до ідеального стану;

2. баланс між автономією особистості і соціальним порядком підтримується моральною культурою і припускає здатність до самообмеження членів суспільства. Вона потрібна для того, щоб члени справедливого суспільства не вдавалися до насильства заради досягнення власних цілей. Здатність до самообмеження виховується за допомогою релігії;

3. в основі справедливого суспільства лежать цінності зміцнення взаємодії з іншими людьми, зміцнення спільноти, цінності духовно-морального пошуку. Широко розповсюдженні в сучасному світі цінності максимізації доходу і споживання залишаються на периферії ціннісної системи, «оскільки інтенсифікація праці і споживання мало сприяє відчуттю особистого щастя і розквіту людської особистості». Таким чином, соціальне життя починає організовуватися не стільки в відповідності з чуттєвими потребами індивіда, скільки - з його духовними цінностями, внаслідок чого виникає можливість його самовизначення на основі життєствердження і підвищення рівня довіри в мережі соціальних зв'язків.

4. запорукою відновлення етичного стрижня суспільного життя може стати тільки усвідомлення спільних інтересів, а не властиве демократичним суспільствам домінування більшості над меншістю. У цьому зв'язку набагато більш актуальною проблемою, ніж часто обговорюваний нині «дефіцит демократії» автор вважає «дефіцит спільності інтересів». Таким чином, головним джерелом легітимності того чи іншого рішення є демократичний характер його прийняття, а спільність моральних принципів суб'єктів, які його прийняли [7, 33-81].

Ознайомлення з концепцією А. Етціоні дає можливість зробити висновок, що центром соціального порядку ним визнаються не правові норми, а моральні цінності. Це викликає до життя потребу в існуванні соціального порядку інтегрального типу. Слід погодитись з Джерелієвскою І.К., яка вважає, що людина володіє невід'ємним правом робити вибір і здійснювати вчинки, однак вона обмежена у виборі засобів досягнення власних цілей. Ці обмеження мають, в тому числі, моральний (внутрішній) характер, оскільки основним регулятором поведінки стають моральні переконання. Обмеження мають абсолютний і універсальний характер, тобто вони застосовні до всіх ситуацій і звернені до всіх членів суспільства. Згода щодо прийнятих у суспільстві обмежень є стійкою, оскільки ґрунтується на любові до кожної людини, на ставленні до нього як самоцінності. Таким чином, соціальний простір, і простір особистості в цьому випадку набуває глибини, розкривається перспектива вирішення найскладнішого завдання при формуванні соціального порядку нового типу - встановлення нерозривного зв'язку між свободою людини і її обов'язком морального зростання. Залучення до надситуативної ціннісно-сміслової реальності, що відкривається індивіду в контексті інтегральної культури, посилює ситуацію його вибору, оскільки спонукає враховувати не тільки власні інтереси, а й інтереси інших людей. У цьому випадку вчинок є свідомством масштабності особистості, яка уособлювала багатство її ціннісно-сміслових відносин з навколишнім світом, іншими людьми і самою собою, він є запорукою високої персональної відповідальності, здатності індивіда до самоконтролю і самообмеження [6].

На думку С.С.Алексеева, далеко не всі норми права реалізуються повсюдно, нерідкі і відступи від вимог правових норм, правопорушення. Тому необхідно розрізняти реально існуючий правопорядок, підсумок правового регулювання і правопорядок, до досягнення якого прагнув законодавець на тому чи іншому етапі розвитку суспільства (мета правового регулювання). Перший залежить від стану суспільних відносин в конкретних умовах, рівня політичної і правової культури суспільства, стану законодавства, характеру законності та ін. Таким чином, правопорядок має не тільки якісні, а й кількісні характеристики. Тому не випадково у сфері функціонування держави можна відзначити напрями діяльності щодо зміцнення правопорядку [11].

Для зміцнення правопорядку велике значення має його легітимність. Розглядаючи легітимність влади через прояви підтримки населенням трьох різних рівнів політичних суб'єктів - політичних лідерів, інститутів принципів правління та політичної спільноти, Д. Істон підкреслював важливу роль цінностей, які поділяє суспільство процесі легітимації влади. Це пояснюється тим, що політичні інститути працюють тільки тоді, коли закладені в них ідеї й цінності сприймаються більшістю населення як власні. Історія дає різні приклади підтвердження як важливості демократичних традицій для перебігу трансформаційних процесів, так і впливу функціонування демократичних інститутів на формування демократичних цінностей. Поряд з цим, сьогодні не існує загально визнаного переліку характерних рис громадянської культури, однак щодо довіри як одного з її важливих елементів суперечок не виникає. Проте слід погодитись, що у сучасних умовах легітимність влади ґрунтується на поєднанні різних засад, її можна розглядати як прихильність не стільки до існуючого соціального порядку як такого, скільки до принципів та способів його обґрунтування [8].

У літературі зустрічаємо аналіз такого явища, як криза легітимності, яке розглядають як зниження реальної підтримки органів державної влади чи правлячого режиму в цілому, яке впливає на якісні зміни їхніх ролей і функцій. Криза легітимності розглядається як ситуація, в якій правомірність існуючого соціального порядку

піддається сумніву та відкрито висловлюється недовіра до існуючої влади. Вона свідчить про те, що політична влада не здатна переконати суспільство в необхідності та оптимальному функціонуванні існуючих державних інститутів і влади.

Слід погодитись, що втрата основоположних цінностей суспільства неминуче призводить до його дезорганізації внаслідок руйнування механізмів відповідальності: «якщо в суспільстві зникає зміст, то виникають сприятливі умови для появи нігілізму, анархії, знищення будь-яких об'язків та обов'язків перед суспільством, заперечення всіх і превсяких норм» [1, с. 57-58]. У свою чергу, легітимна державна влада, сама виступаючи як ціннісна орієнтація елітарних верств суспільства, в разі її успішної реалізації гарантує суспільству в цілому наступну цінність — порядок. А порядок, як усвідомлена суспільством екзистенційна цінність, у свою чергу, виступає механізмом підтримання державної влади [10, 114].

Поряд з легітимністю державної влади важливе місце у формуванні правового порядку має **легітимація правових норм** суб'єктами права. Термін «легітимація» є похідним від поняття «легітимність», а їх денотати співвідносяться як процес та результат. Легітимація (від лат. *legitimus* — законний, узаконений) розглядається як психологічний механізм функціонування особи в системі правових норм держави, за допомогою якого правова норма набуває психологічної легітимності, тобто стану, що виражає правильність, виправданість, доцільність конкретної правової норми установам, очікуванням особи, її життєвим планам. Легітимація правових норм пов'язана з комплексом переживань і внутрішніх установок людей, з уявленнями особи про відповідність конкретної правової норми нормам соціальної справедливості. Оцінка легітимності правової норми здійснюється особою шляхом порівняння її зі своєю внутрішньою ідеальною моделлю, з власним уявленням про соціальну справедливість. Якщо реально існуючі норми, на думку особи, не в змозі забезпечити їй безперешкодний рух до самореалізації (насамперед, соціальної), то її ставлення до них буде критичним, а виконання норм вимушеним. Особа при найменшій можливості прагнучиме перейти в зону девіантної поведінки [3, 176].

Слід погодитись, що суб'єктивна легітимація правового порядку є психологічним механізмом функціонування особи в державі, оскільки:

- легітимація включає в себе такі психічні процеси, як відображення правової норми, мислення, спрямоване на співвіднесення цієї норми з реально існуючими інтересами, установами, цінностями, життєвими планами особи;

- легітимація пов'язана з такими психічними станами, як стан задоволення (якщо правова норма відповідає уявленню особи про соціальну справедливість) або стан когнітивного дисонансу (якщо існуюча правова норма заперечує уявлення про соціальну справедливість);

- легітимація правових норм є необхідним компонентом організації життєдіяльності особи, оскільки в повсякденному житті вона постійно змушена контактувати з правовою системою і співвідносити свої дії у нормативних ситуаціях із правовими нормами;

- рівень легітимації правових норм обумовлює поведінку особи в правовому полі держави (так, низький рівень легітимації, що має форму правового нігілізму, призводить до безвідповідальності, протиправної поведінки) [5, 182].

Виділяють такі рівні суб'єктивної легітимності правопорядку у свідомості особи: правовий ригоризм, правовий релятивізм та правовий нігілізм. Так, правовий ригоризм характеризується строгим дотриманням правових норм, правова поведінка й думки виключають будь-які компроміси, можливе лише строге слідування букві закону. Такі люди ставлення до правових норм виражають словами: «закон суворий, але це закон».

У своєму крайньому вираженні правовий ригоризм переростає у правовий формалізм, небажання вирішувати справи по суті, згідно з їх реальним соціально-правовим змістом. Правовий релятивізм характеризується тим, що правовим нормам надається відносний, повністю умовний та змінний характер, що ґрунтується на абсолютизації принципу “людина є мірою всіх речей”. Критерієм оцінки хорошого та поганого тут є чуттєві схильності, коли людина залишає за собою право вирішувати, дотримуватись чи не дотримуватись їй правових норм у кожному конкретному випадку. Правовий нігілізм характеризується запереченням правових норм, невизнанням їх необхідності та значущості, підкресленням їх формальності, схильністю заперечувати їх як ефективний засіб регулювання суспільних відносин.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що легітимність правового порядку означає його оцінку як справедливого з боку більшості суспільства. Легітимізація правового порядку розглядається як складний процес об'єднання суспільства на основі спільних цінностей та доведення здатності реалізовувати колективну ідентичність з боку держави. Державна влада не здатна самостійно здійснювати соціальну інтеграцію на ґрунті колективних цінностей, оскільки вони їй не підвладні.

Соціальні засоби забезпечення правового порядку – це система факторів, які формують легітимність правового порядку і виникають як баланс між автономією та самообмеженням (самоконтролем) особи. Серед видів соціальних засобів забезпечення правового порядку слід виділити: соціальні цінності і норми; стан правової свідомості суспільства; рівень правової культури суспільства; спільність інтересів суб'єктів суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василенко И. Политическая глобалистика: [Учеб. пос. для студентов вузов] / И. А. Василенко. – М.: Логос, 2000. – 358 с.
2. Висоцький О. Сутність легітимізації політики // Політичний менеджмент.- К., 2004.- № 4 (7). - С.24-34.
3. Гавриловська К.П. Суб'єктивна легітимізація правових норм як психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості // Проблеми сучасної психології. - 2010. - Випуск 8. – с. 173-183.
4. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О.В. Гришук. – Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 428с.
5. Гришук О.В., Романинець М.Р. Формування та розвиток ідеї відповідальності людини в праві – Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 268 с.
6. Джерелиевская И.К. Личностная детерминанта социального порядка: аксиологический аспект. – Дис. доктор философских наук. Специальность 09.00.11: социально-философская и общесоциологическая теория. – М, 2010: [Электронный ресурс] . – Режим доступа до ст. : <http://www.dissercat.com/content/lichnostnaya-determinanta-sotsialnogo-poryadka-aksiologicheskii-aspekt>
7. Этциони А. От империи к сообществу. - М. - 2004. - С. 30-33.
8. Кокорська О.І. Легітимність влади та довіра у суспільстві, що трансформується: теоретико-методологічні проблеми: [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ст. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2004_31/08_kokorska_oi.pdf
9. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристь, 2001. — 520с.
10. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / Олександр Радченко — Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. — 380 с.
11. Теория государства и права: Учебник для вузов/ Под ред. проф.В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. — 2-е изд., изм. и доп. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА - М), 2002. — 616 с.